

KÓNYA FRANCISKA

„Nincs nagyobb szükség az halálnál;
de nagyobb barátság sincsen abban való szolgálatnál.”

*Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében**

Tarnóczy István (1626–1689)¹ jezsuita *Holtig-velő barátság*² című imádság- és elmélkedésgyűjteménye először 1680 körül³ jelent meg Nagyszombatban. Ezen kívül még tíz magyar nyelvű kiadást ért meg. Második kiadása már Tarnóczy halála után jelent meg, 1695-ben. A 18. században a mű népszerűségéről tesz tanúságot a hat nagyszombati (1707, 1722, 1735, 1741, 1754, 1773) kiadás mellett a Kolozsváron (1769), Egerben (1771) és Budán (1817) való megjelenése. A könyv többszöri újra kiadása, popularitása a gyakorlati élet szükségleteire mutat rá. Tanulmányomban a halálra való felkészülés 17–18. századi magán- és közösségi áhítatgyakorlatára kívánok rávilágítani Tarnóczy sikerkönyvének kapcsán. Mielőtt ennek részletesebb tárgyalásába kezdenék, röviden kitérek a megírás előzményeire, a műnek a szerző munkásságába való behelyezésére.

Előzmények

Ahogy már jeleztem, a *Holtig-velő barátság* első megjelenésének pontos dátuma nem ismert, Szabó Károly 1680–1682-re datálja. Alig 1–2 év választhatja el a szerző 1679-ben megjelent Bellarmino-fordításától, amely szintén

* Tanulmányom megírását az Európai Szociális Alap által társfinanszírozott POSDRU/88/1.5/S/60185 szerződés fedezte. A szükséges anyagot az MTA Domus Hungarica-ösztöndíj biztosította kutatóút során gyűjtöttem össze.

¹ A szerzőről bővebben: KÓNYA Franciska, „*Voluntas mea in ea*”: *Latin citátumok magyar fordítása Tarnóczy István Jó akarat című művében = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum–Láthatatlan Kollégium, 2010, II, 85.

² TARNÓCZY István, *Holtig-velő barátság: Avagy mi módon kellessék az beteg, és halálra vált embert, avagy meg-sentencziázot bűnöst segíteni*, Nagyszombat, [é. n.] (RMK I. 1606).

³ Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtárban* az 1680–1682 közötti időszakot jelöli meg (RMK I. 1606).

jó meghalásra segítő könyv. Tarnóczy *Nagy mesterség a jó élet*⁴ címmel jelentette meg Bellarmino *De arte bene moriendī*ének magyar fordítását.⁵ A címválasztás nem lehet véletlen. Míg a latin címével az ars moriendi hagyományához kapcsolódik, a magyar fordítás a jó élet mesterségeként nevezi meg magát. Bellarmino könyve két részre oszlik: az első a halálra való készületről szól, amikor az még távolinak gondolható (Tarnóczy egészséges állapotnak nevezi), ez egyben a jó élet művészetére is tanít; míg a második rész a halál közelségének idejére fókuszál (olyan betegség idejére, amelyből gyógyulás nem várható). A mű hangsúlyos gondolata, hogy a jó halál a jó élet következménye: „nem is halhat rosszszúl meg, a’ ki soha rosszszúl nem élt: a’ mint az is, a’ ki mindenkor rosszszúl élt, rosszszúl hal-meg” – írja Tarnóczy az előjáró beszédben.⁶

A jó élet mestersége a jó cselekedetek gyakorlásán alapul,⁷ a szentségek pedig a tökéletes életre segíthetnek. Fontos, hogy a halál készületlenül ne találjon. Az ars vivendi szerint való élet a váratlan halálra való felkészülés legjobb módja. Veszélyes ugyanis a megtérést az utolsó pillanatig halasztgatni, mert megtörténhetik, hogy végül nem lesz lehetőség erre. Bellarmino hangsúlyozza a mindennapi (esti és reggeli) lelkiismeret-vizsgálat fontosságát. Emellett ajánlja a Szentírás és egyéb kegyes könyvek olvasását. Szintén üdvös, ha a hívő „minden napra egy oráig-való elmélkedést rendel magának a’ Christus kinszenvedésérül, avagy embernek négy végső dolgairól”.⁸ A halálra való emlékezés felrázhatja az embert a bűnös állapotból és elindíthatja a megtérés útján. Ezért értelmezhető gyakran az ars moriendi egyben ars vivendiként is. Savonarola meggyőződése, hogy a halál és a túlvilág tudatosítása, figyelembe vétele nélkül a hívő nem tud jól élni. Ajánlott tehát a halál szemüvegén keresztül nézni az életet, így minden órában megláthatjuk a lehetséges utolsót.⁹

⁴ TARNÓCZY István, *Nagy mesterség a jó élet*, Nagyszombat, 1679 (RMK I. 1252).

⁵ Roberto BELLARMINO, *De arte bene moriendi*, Roma, 1620.

⁶ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., [A2 v].

⁷ Kiemelt jó cselekedetek: hit, remény, szeretet (lényegében a három isteni erény), józanság (mértékletesség mindenben), igazságosság, ájtatosság, imádság, böjtölés, alamizsnálkodás.

⁸ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 249.

⁹ Girolamo SAVONAROLA, *Predica dell’ arte del bene morire*, 1496. Hivatkozza: Alberto TENENTI, *Il senso della morte e l’amore della vita nem Rinascimento*, Torino, Giulio Einaudi, 1989, 94–95.

Kik a könyv címzettei?

A *Holtig-való barátság* megszólítottjai, ahogy az alcím is jelzi, „mind egészségesek, s’ mind betegek”. Tarnóczy előjáró beszéde azokhoz szól, „kik a’ Betegek, és halálra-vált Embereknek lelkek üdvösségére vigyáznak”: ezek a lelkiatyan kívül laikus kegyes személyek, rokonok, barátok. Ez utóbbi csoportot említi meg a kiadó a második kiadás ajánlásában, amikor a könyv kelendőségéről, keresettségéről ír: „még a’ rongyában, és porában-is alig kaphattak az Isten félő, és halálra vált betegeknek szolgáló emberek”.¹⁰

A 16. század elejétől elterjedt a betegek, haldoklók melletti önkéntes asz-szisztálás.¹¹ Derék dolognak és szent cselekedetnek nevezi Tarnóczy a betegek, haldoklók körüli szolgálatot, amely őket az üdvösséges kimúlásra igyekszik segíteni. A szerző egy alkalommal utal azokra is, akik nincsenek jelen a haldokló mellett, közbenjáró imajavaslatokat hoz számukra: „ha tovább vonakodnék a’ beteg, a’ kik jelen nincsenek a’ következő Imádságot elmondhatták érette, avagy az előbbenieket, mellyek a’ jelen-valók kedvé-ért rendeltettek.”¹² Egyházi személyeknek szánhatta a szerző az ajánlás és előjáró beszéd között található latin nyelvű *Resolutiones morales* című válogatást a szentségek (bűnbocsánat, Eucharisztia és betegek kenete) kiszolgáltatásának egyházjogi vonatkozásairól, a szertartások menetéről. Az imádságok, elmélkedések közé tűzdelt *Intésekben* és utasításokban szintén nagyobbbrészt őket szólítja meg. A beteghez szóló tanácsokat leginkább a könyv első részében találunk, de imaszövegeket, elmélkedéseket végig a mű folyamán. A halálraítélt embert kívánja segíteni halálra készülésében a *Holtig-való barátság* ötödik fejezete. A kegyességi műveknek az elítéltekhez való ilyen fajta odafordulása Bellarminótól kezdve figyelhető meg. A középkorban ugyanis ördögi személyeknek tartották őket, akik haláluk után kétség nélkül pokolra jutnak.¹³ Bellarmino szerint kivégzésük elégtétel bűneikért; ha megbánó lélekkel halnak meg, üdvözülhetnek.

¹⁰ TARNÓCZY István, *Holtig-való barátság: Avagy mi módon kellessék az beteg, és halálra vált embert, avagy meg-sentencziázót bűnöst segíteni*, Nagyszombat, 1695, [4. számozatlan].

¹¹ TENENTI, *i. m.*, 328.

¹² TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, *i. m.* (2. j.), 164–167.

¹³ Philippe ARIES, *L’uomo e la morte dal medioevo a oggi*, Roma–Bari, Laterza, 1980, 356.

Mi a teendő?

Tarnóczy imádság- és elmélkedésgyűjteménye számos intést tartalmaz, amelyek általában a beteg, haldokló állapotának változásaira figyelnek, ehhez kapcsolódóan fogalmaznak meg tanácsokat. Ezek az útmutatók leggyakrabban elmondandó imaszövegeket, elmélkedéseket ajánlanak a betegnek vagy környezetének, de találunk viselkedésszabályozó jellegű figyelmeztetéseket is. Az előljáró beszédben a lelkiatyát a beteg látogatásakor való helyes magatartásmódra figyelmezteti: fontos a jó felkészülés, „hogy nem csak azokat tanulja előb-meg, a’ miket kellessék szólni, és cselekedni az Betegeknél azoknak hasznára, és lelki vigaságára, hanem a’ környül-állók éppületire-is legyen lelki-orvoslása.”¹⁴ Aztán „midön a’ Beteghez bé-lépik, okosson kezdgyen hozzá, a’ környül-állókat böcsülettel köszöncse, az betegen szánakodgyék, s’-kérgye mint érzi magát. Az után vigasztaló szókkal (: de rövideden :) ébresze és gyámolitsa.”¹⁵ A vigasztalás pedig főként abban áll, hogy a beteget arra emlékezteti, hogy szenvedése nem véletlenszerű, hanem Istentől való, tehát lelki üdvössége érdekében történik, ezért fogadja azt békességes tűréssel. A szerző fokozott odafigyelésre szólít fel: „ha az beteg valamit szólni akar, tehát az lelki Attya örömet meg-halgassa”.¹⁶ Ha pedig már halálán van, „okossan bánnyék-véle a’ lelki Atya, szóval, és kiáltással ne terhelje, hanem a’ mi leg-szükségesb, azon legyen, hogy jelt kérvén, Absolutiot adgyon néki; hogy büneitől meg-öldoxtassék.”¹⁷ Szintén neki szólnak az adott szertartásokhoz kapcsolódó intések: milyen imádságot, áldást kell mondania a betegnél (vagy a betegnek), amikor a feszületet nyújtja neki,¹⁸ amikor az égő gyertyát adja a kezébe,¹⁹ amikor szentelt vízzel meghinti.²⁰

A szentségek felvételére való buzdításon kívül a pap feladata a helyes végrendelkezésre való emlékeztetés: „Ha az beteg nehezeden kezd, tehát jó modgyával meg intse, hogy helyes Testamentomot, avagy Codicilust,²¹ a’

¹⁴ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), [15. számozatlan].

¹⁵ *Uo.*, [15–16. számozatlan].

¹⁶ *Uo.*, [16. számozatlan].

¹⁷ *Uo.*, 103.

¹⁸ *Uo.*, 68.

¹⁹ *Uo.*, 103.

²⁰ *Uo.*, 106.

²¹ Fiókvégrendelet.

mint annak a' módgya, tegyen, és azokat a' mi, kit illet, jól el rendellye, tudnia illik lölkét az Istennek, a' kitől teremtettet, testét a' földnek; a' mivel tartozik az adosoknak, az östül maradtott gyermekinek, attyafiainak; az alamisnát az Szegényeknek.”²² A helyes testamentumtételhez szükséges megkérdezni a beteget, hogy nem haragszik-e valakire a rokonsága köréből, nehogy emiatt bosszút álljon rajta a végrendeletben. A szerző fontosnak tartja a lelkiatya intő szerepét a végső dolgoknak a végrehajtásában, de oly módon kell jelen lennie, hogy „a' maga személyét azokban ne avassa; hanem a' beteget a' maga ahétatos imádságiban de leg-főképpen az Szent Misében, az Isten kegyelmében, és irgalmasságában gyakran ajánlja.” A pap feladata az elhunyt környezetét emlékeztetni a halott lelki üdvéért, az időleges szenvedés rövidüléséért végzendő imádságokra, szentmisék felajánlására.²³

Elterjedt hiedelem, hogy a Sátán legjobban a halálos ágyon kísérti meg az embert, ezért is fontos a barátok, rokonok segítsége.²⁴ Giovanni Nider a *Dispositorium moriendi* (1467) című munkájában azt ajánlja a domonkos szerzeteseknek, hogy az ördög kísértései ellen, a haldokló mellett recitálják hangosan a *Credót*, és tegyenek égő gyertyát a kezébe.²⁵ Bellarmino fontosnak tartja, hogy hívő emberek vegyék körül a haldoklót: „ne bocsássanak ő hozzájuk akár minemű embereket, hanem Isten félöket, áytatosakat, kiknek érettek valo Imádságok Isten előtt hasznos, és kedves légyen”.²⁶ A halálos beteget nem szabad étellel, haszontalan reménnyel hitegetni, jobb, ha tudatják vele állapotát, „el ne titkollyák, sőt essen és szeretettel meg-incsék ötöt, és az ő erőtlenségére emlékeztessenek, hogy készicse magát az örök életre”.²⁷

Az *ars moriendi* általában egyszerre kívánnak segítséget nyújtani az egyes ember halálra való készülétében, és szolgálnak útmutatóként azoknak, akik a haldokló mellett vannak. A legelső ilyen jellegű művek forrásának

²² TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), [17.számozatlan].

²³ *Uo.*, 108.

²⁴ Bettie Anne DOEBLER, *Continuity in the Art of Dying: The Duchess of Malfi*, Comparative Drama, 1980, 205. –Az ikonográfiában a 15. századtól középpontba kerül a haldokló ágya. A körülálló embereken kívül megjelentetik két oldalon az ördögöket, démonokat és a szenteket, angyalokat, Szűz Máriát. ARIES, i. m., 119–123.

²⁵ Hivatkozva: TENENTI, i. m., 69–72.

²⁶ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 464–465.

²⁷ MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis, az az Kegyeség-Gyakorlás, Melyben befoglaltatik, mint kellyen az Keresztyén Embernek, Isten és a' maga igaz ismertetiben nevedetni, életét naponként az ő felelmére intézni, csendes lelki-ismérettel költeni, és futásának el-töltése után, bődögul végezni*, Bártfa, 1640, 853 (RMK I. 700).

Johannes Gerson *De arte moriendi* (1408) című értekezését tartják.²⁸ Ennek utolsó két fejezetében hangsúlyozott szerepet kap a haldokló, elhunyt környezetete. Feladatuk lényegében ugyanaz, ami a *Holtig-való barátságban* is: vigasztalás, szentségek vételére és helyes végrendelettelre való buzdítás, érte való imádkozás. Gersonnál még jelen van a hitre vonatkozó katekizmuszerű kérdéssorozat, amit a betegnek tesznek fel: az igaz hitben akar-e meghalni, vágyik-e a bűnbocsánatra, meggyógyulása esetén jobbítani fog-e eddigi életvitelén, megadja-e tartozásait, és megbocsát-e az ellene vétőeknek?²⁹ Hasonló kérdéseket tesznek fel a protestánsok is a haldoklóknak: Medgyesi *Praxis pietatis*ában a dogmatikai vonatkozású kérdések mellett az Istennel, emberrel való kibékülés (bocsánatkérés, megbocsátás) témája hangsúlyos.³⁰ Idővel az ilyen jellegű kérdéses forma elmarad, viszont a tartalmilag erről szóló protestálás, hitmegvallás a 17. századi halálra felkészítő művekben szintén megtalálható, ahogy Tarnóczynál is. A protestálások szövegét gyakran a jelenlévők olvassák fel a beteg előtt. Ezt a gyakorlatot tanácsolja Bartolomeo d' Angelo a 17. század elején: azoknak a beszélni már nem tudó betegeknek olvassák fel hangosan, akik még szívükben meggondolhatják, és egyet érthetnek a tanúságtételek szövegeivel.³¹

A *Holtig-való barátságban* a környezethez szóló intések általában a beteg vigasztalására és az érte, az ő lelki üdvösségéért való imádkozásra szólítanak fel. Nem jó sok olvasással, beszéddel terhelni a beteget, írja Tarnóczy, inkább néha egy-egy „üdvösséges tanácsot” kell neki mondani. Ha pedig teljesen „halálra-vált” a beteg, emlékeztetni kell őt az utolsó kenetre, „hogy ez által nem csak lelkének, de testének-is gyógyulását remélhesse”.³² Több imádságot és litániát találunk a könyvecskében, amiket a környezet végez a betegért, haldoklóért: a Krisztus öt sebéhez, a betegekért szóló, a Bernát-féle Mária-litániákat, az egyház szokása szerint végzett litániát a boldog kimúlásért és a kimúló lélek ajánlását, a Jézus neve-litániát stb.

²⁸ Teljes címe: *Opus tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione, et de arte moriendi*. – Donald F. DUCLOW, *Everyman and the Ars moriendi: Fifteenth-Century Ceremonies of Dying*, Fifteenth Century Studies, 1983, 94–95. – Mások Canterbury Anselm *Admonitio morienti et de peccatis suis nimis formidanti* című munkáját tartják a műfaj első állomásának. Vö. SZABÓ Flóris, *Források kódexeink halál-szövegeiből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964, 681.

²⁹ SZABÓ, *i. m.*, 682.

³⁰ MEDGYESI, *i. m.*, 854–858.

³¹ Bartolomeo D' ANGELO, *Ricordo del ben morire*, Brescia, 1602, 234.

³² TARNÓCZY, *Holtig-való...*, *i. m.* (2. j.), 15.

A haldoklóért való ima néha az imádkozó lelki hasznára is szolgál, ugyanis annak tudatosítására késztet, hogy egyszer ő is ide jut és számot kell adjon életéről, ezért fohászkodik így a *Praxis pietatis* forгатója a haldokló ágyánál: „Taníts-meg minket-is ő benne, hogy láthassuk utolsó végünket és hálandóságunkat; hogy nagyobb szorgalmazatossággal készítsük magunkat arra az órára, melyben minket-is hasonlóképpen ki-szolítasz”.³³

Az elítélt számára Tarnóczy különböző imádságokat ajánl (amikor kötözik, hogy kivigyék; amikor a törvényszék elé állítják, majd az ítélet után visszaviszik), és alázatos magatartásra vonatkozó előírásokat („A’ mikor Törvény eleibe állattya, akkor ne nézzen ide s’ tova, hanem levetett szemmel, mint ha azt hallaná Pilátustol: Ime az ember.”).³⁴ Ugyanakkor a pap feladata Krisztus szenvedésén való elmélkedésre buzdítani a bűnöst, majd a végrehajtás előtti utolsó előkészületekben „kérgye-meg a’ lelki Attya, ha nem furdallya-e valamiben a’ lelki-isméret, a’ mit el-felejtett-volna a’ gyónásban: Akkor oldozza-meg bűneitül, és csókoltassa-meg a’ feszületet vele utolsó áldással”,³⁵ végül a halála után imádkozzon érte, és kérje a jelenlévőket, hogy mondjanak el a lelki üdvéért egy *Miatyánkot* és egy *Üdvözlégyet*.

Ima a halálos ágyon

A jó halál mesterségének elsajátítását igazán szükségesnek tartják a 16–17. században, mivel hiszik, hogy a túlvilági örök élet legnagyobb részben azon múlik, milyen állapotban éri az embert a halál:

a’ ki ugy hal-meg, mint Istennek ellensége, mindenkor Isten ellensége marad, és az örök tüzre köteles: a’ ki pedig ugy hal-meg mint Istennek baráttya, és menyországnak örököse, soha abból a’ dicsőségből ki nem eshetik. Annakokáért a’ mi minden bódogságunk, és bódogtanaságunk a’ jó, vagy rossz haláltól függ. Kicsoda akarna tehát e’ világból a’ más világra az halál által el-költözni, hanem a’ sült bolond³⁶ és a’ kinek semmi okossága nem vólna, míg az jól meg halástól-való mesterséget meg-nem tanulná, és a’ halált készen nem várná?

– olvashatjuk Tarnóczy Bellarmino-fordításában.³⁷

³³ MEDGYESI, *i. m.*, 865.

³⁴ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, *i. m.* (2. j.), 171.

³⁵ *Uo.*, 177.

³⁶ „*Plane stultus*”. BELLARMINO, *i. m.*, 210.

³⁷ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, *i. m.*, 260.

A *Holtig-való barátság* imádsággyűjteményét megvizsgálva következtethetünk arra, hogy a haldokló kikhez és milyen jellegű kérésekkel fohászkodott. Leggyakrabban a Szentháromság három személye (együtt vagy külön-külön) a megszólított, különösen a szenvedő Krisztus. A szentek közül Szűz Mária közbenjárását kéri leginkább, utána következnek a többi szentek, patrónusok, angyalok (őrangyal, Szent Mihály arkangyal). A szerző intésben ajánlja, hogy ha rosszabbodik a beteg állapota, és tarthat attól, hogy halála előtt nem tud meggyónni, imádkozzon Szent Borbálához.³⁸

A halálra készülő betegek imádságai leginkább békességes tűrésért, Isten akaratának elfogadásáért („ha testemet, és lelkemet el-veszed, nem enyimet, hanem Sajátodat veszed-el; Azért a’ te szent kezembe ajánlom testemet, lelkemet, és hálát adok néked, hogy eddig meg-tartottad, és kölcsön engetted.”),³⁹ bűnbocsánatért, boldog kimúlásért, üdvösségre jutásért könyörögnek.

A kísértések a halálos ágyon a legerősebbek: „az halálnak közel létekor a’ pokolbéli ördög embernek halálos ellensége, magát el-nem felejt, hanem mint a’ praedára siető oroszlány az utolsó harcra siet, és minden tehetségével azon mesterkedik, hogy mindgyárt az első ütközetben hitiben megtántorítsa az embert” – írja Bellarmino nyomán Tarnóczy.⁴⁰ Ezért a *Holtig-való barátságban* számos imádságot találunk, amelyekben a kísértések, a kétségbeesés és halálfélelem ellen kér erőt a haldokló.

Tarnóczy számos olyan imádságot és elmélkedést hoz,⁴¹ amelyben Krisztus kínszenvedésének állomásaira, öt sebére emlékezve fohászkodik a beteg. A Megváltó fájdalombeli magatartásmódja ugyanis mintaként kell, hogy szolgáljon minden kereszténynek, hozzá hasonlóan kell tűrni a megpróbáltatásokat. Példa erre a *Christus kín-szenvedéséhez-való Imádság*:

Oh édes Jesusom, ki a’ Világ váltságá-ért születettél, környül metéltetél, öldöztetél, a’ Sidoktól csufoltattál, Tanítványodtúl, csokkal el-arultattál, megkötöztetél, és mint, egy ártatlan bárány, mézár-székre vitetél, Annástol Kaifáshoz, Pilátustól, Herodes-hez mint egy gonosz tévő hurczoltattál, hamissan vádol-

³⁸ TARNÓCZY, *Holtig-való...*, i. m. (2. j.), 14.

³⁹ Uo., 20.

⁴⁰ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 399–400.

⁴¹ Pl. *Az olajfák hegyn keseredet Christus Urunkhoz-való Imádság; Hét rövid Imádság a’ kereszt-fán függő Jesushoz; Christus kínszenvedéséről-való Litánia; A’ Christus kín-szenvedéséről, hálá-adó emlékezet; A’ Christus kín-szenvedéséről, ájtatos Imádság; Imádság A’ Christus öt Sebeihez; Isten, és ember között-való szüntelen emlékezet Avagy Christus Urunk öt Sebeihez-való Imádságok* stb.

tattál, pökdöstettél, csufoltattál, meg-ostoroztattál, tövis koronával koronáztattál, arcuzul csapdostattál, náddal verettettel szent orczádat bé-födözték, ruhádtul megfosztottak, a’ magas kereszt-fára fel szegesztek, latrok közzé számláltak, eczettel és epével itattak, láncsával által-verték, egy szóval én érettem, és minden emberért gyalázatos halált szenvedtél.⁴²

Tarnóczy tudva, hogy a „beteg az órának csak nem minden ütésére vigyáz”,⁴³ hogy ezen könnyebbítsen, 12 és 24 részből álló „mesterséges órát” írt össze, amely a betegség idejét Krisztus áldozatával kapcsolja össze a szenvedéseinek állomásaira való emlékezéssel, elmélkedéssel. Ugyanakkor egy ehhez hasonló „igen szép módot” is mutat, mellyel a beteg Krisztus szenvedésében részesülhet:

A’ te betegégednek ideit hasonlítsd a’ Kristus kin-szenvedésének óráiboz. Ugy mint estvének idején mongyad: Most indulok a’ Christussal, az olai fák hegyére, hogy ottan véle imadkozzam, vérrel veréttékezzem, és meg fogattassam.

Hogy ha a’ fájdalom egész etzakán tart, így szolly magadban: Ezen éjjel, az én Christusommal, Annástól Kaifáshoz fogok hurczoltatni.

Reggelre kelvén azt mondgyad: Most megyek az Urral Pilátushoz. *Kilencz vagy tíz óra tájban mongyad:* Most az Urral meg ostromoztatom és annak emlékezetiben foglaltoskodom.

Ha az fájdalom ebédkor jön reád, mongyad: Most akarok az Urral a’ Cálvária hegyére menni, hogy véle meg feszíttessem.

Három óra tájban, mongyad: Most megyek az Urral hogy véle meg halljak.”⁴⁴

Végrendelkezés

A vizsgált időszakban a halálra való készülésnek egyik fontos mozzanata a testamentumtétel. A végrendeletek alapján képet kapunk a halállal kapcsolatos korabeli mentalitásról, a temetkezési szokásokról. A 17. századi magyar végrendelkezési gyakorlattal foglalkozó újabb kutatások közül elsősorban Horváth József⁴⁵ forráskiadó- és elemző munkásságát, Németh Gábor⁴⁶

⁴² TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), 28–29.

⁴³ *Uo.*, 47.

⁴⁴ *Uo.*, 46–47.

⁴⁵ HORVÁTH József, *Temetkezési szokások kora újkori végrendeletek tükrében = Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*, szerk. KISBÁN Eszter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1994, 197–212; *Uő.*, *Győri végrendeletek a 17. századból (I–III.)*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 1995–1997; *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*, szerk.

szövegkiadásait és tanulmányait emelném ki. A 17. században még a szóbeli végrendelezés dominált, a 18. században az írásbeliség elterjedésével egyre gyakoribb az írásos testamentumtétel.⁴⁷ A szóbeli végrendeleteket néha utólag lejegyezték (a tanúk vallomásai alapján), de feltételezhető, hogy ezek jelentős részét soha nem foglalták írásba. Legtöbbször otthon végrendeleztek a házhoz jött hivatalos küldöttek jelenlétében, azok segítségével, mivel általában csak a nevüket tudták leírni (vagy azt sem, keresztet használva aláírásként), de ritkábban az is megtörtént, hogy ezzel a céllal felkeresték a hivatalos helyeket, személyeket. Van néhány példa a testáló által szabadon fogalmazott végrendeletre, de általában az írásba foglalás a jegyző feladata volt, ezért magán viseli annak stílusát, gondolkodásmódját. Így bizonyos formulák állandósultak, és kisebb-nagyobb módosításokkal felbukkannak egy település végrendeleteinek szövegeiben.⁴⁸

A testamentumok döntő többségben a megírás oka a betegség, az előrehaladott kor (bár életévet nagyon ritkán említene), de jelentős számban a járványos időszakban megjelenő félelem, a családról való gondoskodás, a várható vagy már bekövetkezett vagyoni viszálykodás elhárítása,⁴⁹ vagy egyéb váratlan esemény (közelálló személy halála, háborúba való behívó) motiválta. A végrendelet a 18. század közepéig az örökség szétosztásán kívül tartalmazott egy kegyes záradékot is.⁵⁰ Ez az ún. *pium legatum* (kegyes adomány) lényegében a szerzett javaknak azt a részét jelentette, amelyet a végrendelező a törvényes örökösökön kívüliekre hagyott: leginkább az egyházra. Az egyháznak való juttatások az alkalmazottakon kívül segítették a templomot, iskolát, ispotályt, szegényeket. Megtörtént, hogy nemcsak a helyi templomra, hanem a szomszédos települések egyházaira is hagytak

HORVÁTH József, DOMINKOVITS Péter, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001 stb.

⁴⁶ NÉMETH Gábor, *Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek, 1642–1710*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1991; Uő., *Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1995.

⁴⁷ SZÉKELY Gábor, *A kecskeméti reformátusok végrendeletei a a XVII–XVIII. századból*, Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, XXIV, 2009, 205.

⁴⁸ HORVÁTH, *Temetkezési szokások...*, i. m., 201.

⁴⁹ „Hogy azért jövődöben az én édes gyermekeim között valami pőr patvar, visszavonyás avagy veszekedés ne következék”, tesz testamentumot Eölbey Ilona 1684-ben, Győrben. HORVÁTH, *Győri végrendeletek...*, i. m., 147.

⁵⁰ TENENTI, i. m., 217.

valamit, sőt akár távoli búcsújáróhelyekre, híres szentkép, kegyszobor feldíszítésére. Készpénzen kívül házat, boltot, földet, állatokat, terményeket és mindenféle ingó javakat is hagyományoztak az egyházra.

A földi javaknak az Úrtól való időleges kölcsön kapása, az *Újszövetség*-ből ismert sáfarkodás metaforája megjelenik a végrendeletekben is: „az minemű javait az Uristen sáfárságul kezem alá bocsátott, cselédim között azokról teszek ily testamentális dispositiot”;⁵¹ „az mi kicsiny javacska jim vadnak, mellyekre Istenemtől bizattattam volt sáfárul”.⁵² A vagyontárgyak hagyatékozása után gyakran előfordul ennek az isteni akaratba való ajánlása, vagy valamiféle áldás: „Ennekutánna az Úr Istennek minden jót kívánván, ajánlok mindeneket az Úr Istennek gondviselése alá”.⁵³

A *Holtig-való barátság*ban találunk egy intést arra vonatkozóan, hogy a végrendelező hagyja hátra mindenét annak, akinek jár: lelkét az Úrnak, testét a földnek, vagyonát az örököseinek. Ennek ilyen megfogalmazására gyakran találunk példát a korabeli végrendeletekben első intézkedésként a vagyontárgyak felsorolása előtt. Nemcsak katolikus, hanem protestáns végrendeletben is található hasonló gondolat: „Ajánlom lelkemet az én megváltó Christusomnak eljöveteleig az hatalmas Istennek kezében, testemet viszontag az honnét eredetet vett volt, az ő anyjának, az fekete földnek”.⁵⁴

A végrendeletek egyik fontos pontja a temetésre vonatkozó rendelkezések és a későbbiekben lelki üdvükért végzett szentmisék rendje, különösen ezek költségeinek biztosítása. Bellarmino a jó meghalásról szóló művében figyelmeztet: „okossan cselekedjél, ha javaidnak valami részét a’ Papoknak rendeled, hogy lelkedért áldozatot mutassanak az Istennek”.⁵⁵ A végrendeletek alapján a misemondatás gyakorlata a katolikusok körében Magyarország-szerte elterjedt volt. Ezeket általában a halál vagy temetés évfordulóján szokták mondatni.

⁵¹ Koós Szabó István testamentális dispositiója 1682-ből. NÉMETH, *Gyöngyösi testamentumok...*, i. m., 74.

⁵² Kovács Anna 1692-es végrendeletét idézi SZÉKELY, i. m., 233.

⁵³ Öreg Szabó Mihályné 1690-ből való végrendelete. SZÉKELY, i. m., 211.

⁵⁴ Hegy Mihály özvegyének végrendelete, 1645. NÉMETH, *Gyöngyösi testamentumok...*, i. m., 32.

⁵⁵ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 342.

Összefoglalás

A *Holtig-való barátság* népszerűsége a 17–18. században a halálra való felkészülés fontosságának jele. Tarnóczy legkelendőbb elmélkedés- és imádságos gyűjteménye egyszerre segédkönyv nemcsak a beteg, hanem környezete számára is. Segít az öregséggel, betegséggel járó szenvedéseket és az elmúlást Isten akarataként értelmezni. A halál nemcsak az egyén magánügye, hanem a közösség is aktív szerepet vállal a haldokló vigasztalásában, lelkének üdvösségre segítésében és a helyes végrendelkezésre való intésben.

A középkori és kora újkori ars moriendi többsége figyelmeztet arra, hogy az embernek már egészséges állapotában el kell kezdenie a jó halálra való készülést. Aki ugyanis minden napját keresztényi módon éli meg, rendszeres lelkiismeretvizsgálatot és bűnbánatot tart, annak nem kell félnie a váratlan haláltól, bármikor felkészülten állhat az égi ítélőbíró elé. A halálfélelem rosszabb, mint maga a halál – olvashatjuk Tarnóczy Bona-fordításában: „Micsoda rettenesség vagyon tehát az halálban? a’ vélekedés. Rettenetes az halálnak félelme, nem maga az halál.”⁵⁶

⁵⁶ TARNÓCZY István, *Menyben vezető Kalauz, Melly Magába foglallya, a’ Szent Atyáknak, és a’ régi Philosophusok tetczésének veleit*, Nagyszombat, 1675, 152–153 (RMK I. 1185).